

A Habsburg-hatalom valláspolitikája a 17. század végi Erdélyben

Albert András
Selye János Egyetem, Révkomárom

1. Bevezetés

Az Erdélyi fejedelemség 1671-1704 közötti időszakára az átmenetiség, a változékonyság és az új Habsburg-hatalmi beilleszkedés volt a jellemző. A Habsburg hatalom fokozatos politikai és katonai térhódítása Erdélyben az 1675-1690 (Apafi korszak), 1690-1691 (Diploma Leopoldinum), 1699-1711 (Guberniumi korszak) közötti időszakokban történt meg. A tanulmányomban vizsgált 1671-1704 közötti időszak a visszafoglaló háborúk és szabadságharcoktól kísért Erdély egyháztörténetének tudományos és speciális bemutatása.

Az Erdélyi fejedelemség utolsó éveiben (1686-1690) történő kül- és belpolitikai tevékenységek, valamint a Habsburg hatalom erdélyi valláspolitikájának tárgyilagos bemutatására valamint az 1690-1704 közötti időszakban történő erdélyi hatalmi struktúra átrendeződésének tudományos vizsgálatára vállalkoztam. Kutatásaim célkitűzése a Habsburg hatalmi rendszer vallási berendezkedésének hangsúlyozása az 1690. 10.16/1691.12.04.-i Diploma Leopoldinum (HHSTA, Wien. Ungarische Akten Specialia, Fasc. 357. Transylvanica separata Konv. A. 32–37), az 1693.04.09-i *vallásügyi pótdiploma*, az 1693. május 14-én kiadott Resolutio Alvincziana, az 1699.02.16-i *első uniós diploma*, az 1699.09.05-i *katolikus pótdiploma* és az 1701.03.19-i *második uniós diploma* kiadásának tükrében. E tudományos munka szerves részét képezi a 17. századi erdélyi és magyarországi egyháztörténeti kutatásnak.

2. A Diploma Leopoldinum politikai és vallásügyi szerepe Erdély és a Habsburg Udvar közjogi viszonyának tükrében

I. Lipót császár-király által ünnepélyesen megerősített Diplomának (1691. december 4.) a tartalma lényeges különbségekkel jelent meg (Kolosvári – Óvári 1900: 607–618; Szász 1833: 118). Ez a diploma messze mögötte marad azoknak a törekvéseknek, amelyeket a rendek fogalmaztak meg és terjesztettek fel Bécsbe. A 18 pontból álló hitlevél Erdély vallásügyi, politikai, gazdasági és közjogi viszonyát biztosította a Habsburg Birodalmon belül. Az erdélyi nemesi előjogokat továbbra is elismeri és biztosítja az erdélyi rendeknek. A Diploma Leopoldinum újabb változatának néhány cikkelye azonban lehetőséget biztosít a Bécsi Udvar közvetlen beavatkozására az erdélyi belpolitikába.

Az 1691-es Diploma Leopoldinum Erdély helyét a Habsburg birodalmon belül jelölte ki. A fejedelemségnek nem függetlenséget, hanem egy viszonylagos belső önállóságot biztosított. A Diploma Erdély helyét a Habsburg Birodalmon belül sokkal kedvezőbben és világosabban határozta meg, mint Magyarországot az 1687-es pozsonyi országgyűlési törvények (Kolosvári–Óvári 1900: 326–365) alapján. Az 1. pont rávilágít a Diplomának valláspolitikai jelentőségére. Erdély legfontosabb alkotmánytörténeti és jogtörténeti specifikuma a 17. század végén a vallási berendezkedés. Az erdélyi fejedelemségi alkotmányosság egyik alappillére a bevett vallások közötti jogegyenlőség és harmonizáció volt. A sajátos vallási berendezkedés fenntartása fontos volt az állam belső békéjének és rendjének biztosítása érdekében. Az Approbatákban (1653) és a Compillatákban (1669) biztosított vallási jogok érvényesítését és alkalmazását írta elő a kiadott Diploma.

A *Diploma Leopoldinum* ígéretet tett arra, hogy a bevett vallások rendszerébe semmilyen újítás nem fog hozni. A templomok, a lelkészek, és az iskolák jogi állapota érintetlen marad továbbra is. Nem lesz más papság vagy egyházi személyek behozatala. A

katolikusok megbékítésére elrendelte, hogy a katolikusok új templomot építhetnek Kolozsvárott az imaházuk helyére. Gyulafehérváron megújíthatják a hajdan Báthori Kristóf által építtetett, romos állapotban lévő templomot, és ugyanazon szabadsággal gyakorolhatják vallásukat és építhetik templomaikat, mint a többi bevett vallás hívei. Ez a rendelkezés elvileg elhárított minden akadályt a katolikus vallásegyenlősége elől. A törvény jelentősége abban állt, hogy az Erdélyi fejedelemség történetében a katolikus püspöki szék betöltetlen maradt. Az erdélyi püspök feladatkörét vikárius végezte el. A jezsuitákat többször kitiltották Erdély területéről. A kitiltásoknak politikai és vallási okai és előzményei voltak. Az erdélyi katolikusokat ért sérelmek a 16. és 17. századi nyugat európai protestánsok üldöztetései miatt adódtak. A vallási türelmetlenségükről ismert jezsuiták betelepítése Erdélybe a vallási toleranciát és a nemzetek egyenjogúságát veszélyeztette volna. A Diplomát is ennek figyelembevételével tervezték meg. Az erdélyi alkotmányosságot 1691-ben nem a katolikus ellenesség, hanem inkább a bevett vallások iránti tolerancia és politikai egyensúly megőrzése jellemezte. Megerősítette Erdély jogrendjét kivéve az 1687-es pozsonyi országgyűlésen eltörölt ellenállási záradékot a Tripartitumból (3. pontja) és a régi királyok és fejedelmek alkotmányait, tizedadományait, kiváltságleveleit, még ha azok régen a katolikus egyházhoz tartoztak is.

A diploma 2. pontjának vallásügyi jelentősége abban állt, hogy az erdélyi protestáns iskolák és lelkészek jövedelmeiket, nagyobb részt a tizedekből és tizednegyedekből (decima quarta) befolyt összegekből kapták. Ez létfontosságú volt az egyházközségek lelkészeinek és az egyházi iskoláknak fenntartásában. A 9. pont szorgalmazta, hogy a tizenkét tagú tanácsban és ítélőtáblában legalább 3 katolikus vallású legyen. A közjót szolgálnák ezzel. A többi tag a protestáns vallásúak közül lenne kiválasztva. A titkos tanács tagjai közé az erdélyi törvények szerint a szebeni királybíró hivatalból be kell választani. A tanácskozásokon résztvevő ítélőmesterek közül egy mindig katolikus vallású legyen. Ezzel a határozattal az 1690 előtti túlsúlyban lévő protestáns jelenlétet szándékoztak ellensúlyozni. A fejedelemségi alkotmányosság érintetlen marad. Ez a diploma fenntartotta Erdély alkotmányát és több mint 150 éven át ez volt annak jogi alapja.

2.1. A Resolutio Alvincziana és a vallásügyi diploma Alvinczy Péter és Bethlen Miklós bécsi követjárásainak tükrében (1692–1704)

Az április 9-én tartott ülésén megjelenő Veterani tábornok, királyi biztos ünnepélyes keretek között beiktatta Bánffy Györgyöt a gubernátori, Bethlen Miklóst a kancellári, Haller Jánost a kincstárnoki, Bethlen Gergelyt a hadsereg főparancsnoki tisztségbe (Rolf 1944: 131–222). Néhány nap múlva Bethlen Eleket megválasztották az országgyűlés elnökévé, aki esküt tett a törvények betartására és betartatására. Példáját követve április 13-án Bethlen Gergely és Bethlen Miklós felesküdtek az új erdélyi alkotmányra, a Diploma Leopoldinumra (Szilágyi 1897: 126). Az ekkor tartott tárgyalásokon napi rendre tüzték a katolikusok vallásügyi sérelmeinek megvitatását is (Cserei 1983: 227–228; Zsilinszky 1897: 33). A disputa a Haller János által benyújtott 6 pontos irat nyomán bontakozott ki (Szász 1833: 165). Az április 24-ig tartó vallásügyi vitákban megegyezés született a három vallás képviselői között. A Bethlen Miklós lakásán tartott harmadik konferencián megkötött szerződés szövegét Bethlen Miklós és Kemény János fogalmazták meg (Zsilinszky 1897: 58–65). A szerződés értelmében a katolikusok elfogadták a protestánsoknak a püspöki tisztnak vikáriussal való betöltéséről szóló javaslatát. A szerzetesrendek (jezsuiták) Erdélybe történő bejövetele ügyében azonban mind a protestánsok, mind a katolikusok fenntartották ellentétes álláspontjukat (Trócsányi 1976: 145; Trócsányi 1980: 220). A protestáns és katolikus rendek közötti szerződést Szebenben 1692. április 22-én fogadta el a gyűlés. A négy erdélyi bevett vallás és a három erdélyi nemzet képviselője, a római katolikus Haller János, a református Bethlen Miklós, az evangélikus Frank Bálint, és az unitárius Sárosy János aláírásukkal hitelesítették az okiratot.

A szerződés aláírása után a katolikusok nem tartották be a megállapodást ezért a tárgyalások megakadtak. A kialakult politikai helyzet miatt az uralkodó elé terjesztették az ügyet. A feladat végrehajtására és megoldására Alvinczy Péter ítélőmester júliusi 21-i követjárása alkalmával került sor. Az erdélyi rendek Alvinczyt azzal a jól megfogalmazott utasítással bízták meg, hogy I. Lipót magyar királyhoz terjessze fel a kérelmeket és eszközöljön ki eredményeket. Ez ügyben tárgyalásokat folytatott Kinsky kancellárral, Strattmann udvari kancellárral (Szász 1833: 254).

Az Erdélyi Gubernium protestáns érdekeket képviselő emlékiratával folytatta a bécsi tárgyalásokat. E követjárás folyamán jött létre az erdélyi vallási kérdésekkel foglalkozó vallásügyi pótdiploma, amelyet 1693. április 9-én bocsátottak ki (HNSA, Wien. Ungarischen Akten Specialia. Fasc. 357. Transylvanica Separata Konv. A. 1680-1704: 44–45). Ezt követte az 1693. május 14-én kiadott *Alvincziana Resolutio* vallásügyi diploma rendelkezése (Szász 1833: 323). Mindez annak a ténynek józan mérlegelésével történt, hogy Erdély rendjeinek, vezető elitjének nagy többsége protestáns volt. Ennek köszönhetően mindkét dokumentum lényegében a protestánsok javát szolgálta (Dósa 1863: 45; Sipos 1997: 146).

A bécsi követségre Alvinczy Pétert, az Erdélyi Gubernium ítélőmesterét küldték. Alvinczy Péter ítélőmester kiküldése Bécsbe nem várt eredményeket hozott, jöllehet az udvarban Alvinczy Péter személye teljesen ismeretlen volt. Első és második alkalommal nem járt sikerrel, mivel az emlékiratok benyújtására nem kapott királyi választ. Az első alkalommal (1692. szeptember 3.) az ország rendjeinek nevében nyújtotta be a 23 pontban összefoglalt kérelmeket. A kérelmekben többek között megfogalmazták II. Apaffy Mihálynak fejedelmi tisztségében való megerősítését, a katolikus és protestáns felek közötti egyezség megerősítését, az erdélyi közhivatalnokok kinevezésének ügyét és a debreceniek tartozásának felülvizsgálatát. A második emlékiratot 1693. január 3-án terjesztették fel, amely nem járt sikerrel. Alvinczy Péter egy harmadik emlékirat felterjesztésére tett kísérletet 1693. március 14-én. Az Erdélyi Guberniumot a fejleményekről a Bécsből hazatérő Szentkereszti András útján értesítette. A Gubernium 1693. április 4-én Alvinczynek küldött levelében jelezte, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária tagjait az országgyűlés jóváhagyása nélkül nem lehet megválasztani, míg az uralkodó ki nem adja a *Resolutiót* Alvinczy Péternek. Ennek okáért a *Resolutio* mihamarabbi kieszközlésére buzdították őt.

Az Alvinczy Péter vezette erdélyi követség hónapok óta tartó próbálkozásai végül sikerrel zárultak. A külpolitikai események hatására az Udvarban elterjedt az a hír, hogy a Porta Thököly Imre vezetésével hadjáratot indított Magyarország és Erdély ellen. A hír hatására I. Lipót magyar király a hozzá intézett emlékiratra és vallásügyi sérelmekre 1693. április 9-én fogalmazta meg válaszát (HNSA, Wien, Ungarische Akten Specialia, Fasc. 357. 44–45). Az erdélyi rendeknek 1693. május 14-én kiadta az *Alvincziana Resolutio* című diplomát, amely Alvinczy Péter erdélyi követről kapta a nevét (Szász 1833: 378).

A *Resolutio Alvincziana* diploma jogi dokumentum, amely az általa 23 pontba foglalt emlékiratban előterjesztett kérésekre adott válasz volt. A *Resolutio Alvincziana* alkotmány- és jogtörténeti jelentőségét abban kell látnunk, hogy Erdély közjogi státuszát meghatározta és körülírta. Az új Diplomában lefektetett elvek lettek Erdély új kormányzatának az alapelvei. Bár ezek már sok mindenben különböztek a *Diploma Leopoldinum* alkotmányosságától mégis 1848-ig érvényben maradtak és meghatározták az erdélyi belpolitikai és jogi viszonyokat. Az Udvar elrendelte a Guberniumnak a kétféjű sasos pecsét használatát, a pecsét ürügye alatt eltiltotta azután az insurrectio és az országgyűlés előzetes engedély nélküli összehívását. A *Resolutio Alvincziana* diploma részeredményeket hozott. Viszonylagos nyugalmat teremtett Erdély belső politikai viszonyaiban. Érdeme abban rejlik, hogy sikerült olyan modus vivendit teremtenie, amely megőrizte Erdély közjogi státuszát.

2.2. A Habsburg-hatalom vallási berendezkedése a 17. századvégi román uniós diplomák tükrében

Az erdélyi románok vallási uniójának gondolata először az Erdélyben megtelepedett jezsuita rendben született meg. A jól képzett és az erdélyi egyházi, társadalmi viszonyait kiválóan ismerő katolikus missziót folytató rend egyik kimagasló képviselője Baranyi László Pál (1657-1719) volt. A Gyulafehérvárra kinevezett jezsuita atya jó kapcsolatokat ápolt az erdélyi románok egyházi és szellemi vezetőivel. Ő volt az, aki Theophilus Szerémi erdélyi görögkeleti metropolitával való tanácskozás során először vetette fel a román ortodox egyháznak a római katolikus egyházzal való unió lehetőségeit és az abból származó egyházi, társadalmi és politikai előnyeit az erdélyi románok részére (Marionela 2002: 47–54). Kiváló diplomáciai érzékeléssel megáldva megnyerte az unió ügyének Kollonics Lipót bíboros-érseket. Az unió vallásjogi háttérének biztosítása Apor István (1638-1704) kincstárnok, guberniumi tanácsos érdeme volt. Külső támogatókként ők ketten voltak a „*legáldozatosabb mozgatói és létrehozói az uniónak*” (Marton 2003: 112; Bitay 1935: 464–465).

Az erdélyi román ortodox egyház vallási uniójának kérdése a bécsi udvari körök figyelmét is felkeltették. Külön konferenciákon tárgyalták az erdélyi román ortodoxok vallásjogi kérdéseit. E kérdéseknek a megvitatásában jelentős szerepet játszott Kollonics Lipót bíboros (1631-1707). Állásfoglalásában az erdélyi román ortodox és a római katolikus egyház közeledését és azoknak egyesítését szorgalmazta.

A vallási unóban rejlő politikai hatalmi eszköz felhasználásának lehetőségét először Ravasz Pál jezsuita szerzetes dolgozta ki 1687-ben. Birodalmi célként terjesztette fel a Habsburg udvarhoz a román ortodox vallásúak unióját a római katolikusokkal. Az unió létrejöttének lehetőségét I. Lipót császár-király támogatta az 1692. augusztus 23-án kiadott kéziratában. Felhívást intézett a felvidéki rutén görögkeleti papokhoz az unió nyújtotta politikai előnyökről. Az unióra lépőknek kedvezményeket ígért, amelyeknek értelmében a jövőben, a római katolikusokkal egyenrangúaknak ismeri el (Paul 2002: 11–28). A román ortodoxok megnyerésének érdekében román és latin nyelvű katekizmust nyomtattak *Catechismus Valachicus* néven (Niles 1885: 188–190).

A császári felhívás ösztönzésére Baranyi Pál jezsuita és Apor István kincstárnok tevékenysége az unióval kapcsolatban eredményesnek bizonyult. Az erdélyi román ortodoxok körében reménykeltően hangzott az a gondolat, hogy a vallási unió révén az erdélyi románok a másik három nemzetnek és vallásnak jogait kapják meg (HHHSA Wien. Ungarische Akten Specialia Fasc. 364. 4/2. Transilvanica separata. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katholischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1698-1754/1659-1732).

Meggyőzték Theophilus erdélyi görögkeleti püspököt, hogy 1697 februárjában zsinatot hívjon össze. A Gyulafehérvárra összehívott zsinaton csak 12 esperes jelent meg. Az első ülészakon részletesen kifejtette, hogy az erdélyi románoknak a fejedelemség alatt sanyarú sorsuk volt és a reformátusok politikai és vallási nyomását kellett elviselniük mindvégig (Pirigy 1987: 68). A reformátusok befolyásolták egyházi életüket. Különböző adókat és jobbágyi szolgáltatásokat vetettek ki rájuk. A továbbiakban feltárta előttük az unió nyújtotta lehetőségeket és előnyöket.

A zsinat második ülészakán, 1697. március 21-én a zsinat bizonyos feltételek mellett határozatot hozott arról, hogy az egyházi liturgia és az egyházkormányzati szerkezet továbbra is érintetlen marad (Gyárfás 1926: 121–127). A továbbiakban döntés született arról is, hogy a *Julianus-féle naptárt* (Nicolae 2002: 95–103) használják az újonnan létrejövő egyházban (görög-katolikus egyház) amely a többi négy bevett egyházzal egyenrangúként működik a jövőben (Trócsányi–Miskolczi 1992: 33). Az elfogadott határozatokat nyilatkozatban rögzítették és Baranyi Pál közvetítésével eljuttatták a Bécsi Udvarba (Moldován 1889: 1151). Kollonics Lipót által szorgalmazott uniós dekrétum I. Lipót általi jóváhagyása késett. Kérésére

Teofil püspök 1697. június 17-én újabb zsinatot hívott egybe, amelyen a megjelent 12 esperes kézjeggyel látta el a dekrétumot. A dekrétum császár általi megerősítése előtt elhunyt Teofil püspök az erdélyi unió ügyének zászlóvivője (Gyárfás 1925: 125). A valláspolitikai nyomásgyakorlás meghozta a kívánt eredményt. Athanasius püspök által 1698. október 7-én Gyulafehérváron összehívott zsinaton elfogadták a vallási uniót: „*Biztosították egyházuknak román jellegét, püspökválasztási jogukat, minden más keresztyén egyháztól való függetlenségüket, egyházi szervezetüket, szertartásukat és fegyelmeiket.*” (Augustin 1903: 358) Az ünnepélyes keretek között készült dokumentumot (Manifestum) Athanasius püspökkel egyetemben 38 esperes írta alá (Ungarische Akten Specialia, Fasc. 364. Transylvanica separata. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katholischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1698-1754: 21–22).

Az 1698. november 23-án Gyulafehérváron tartott országgyűlésen megjelent román képviselők előterjesztették a zsinaton elfogadott határozatot és az unióval kapcsolatos királyi proposíciókat. A protestáns többségű erdélyi rendek hosszú tanácskozás úgy döntöttek, hogy megvizsgálják az ügyet. Az országgyűlés feliratában aggályait fejezte ki az unióval kapcsolatban. Az országgyűlési végzés meghozatalában fontos szerepe volt a gyulafehérvári románoknak, görögöknek és szerbeknek a vallási unió ellen a Guberniumhoz beadott tiltakozó proposíciójának. A proposícióban megfogalmazták a görögkatolikusok és az Udvar részéről ért sérelmeket. A Guberniumtól politikai támogatást kértek az ortodox (görögkeleti) vallásuk megtartása és gyakorlása érdekében (Collectio Hevenesiana (Ms J 128, XXIV. Kötet. A 6825/III.). Tiltakozásukban hangsúlyozták az ortodox (görögkeleti) vallás autonómiájának és ősi hagyományainak fontosságára.

Az 1699. január 20-án Segesváron megtartott országgyűlésen részletesen vizsgálták az eléjük terjesztett vallási unió kérdésekkel kapcsolatos kérelmeket. Tekintettel arra, hogy a Bécsi Udvartól nem kaptak választ, a protestáns többségű országgyűlés úgy döntött, hogy nem hoznak érdemi választ az unió ügyében a császár-király leiratának megérkezéséig.

A vallási unió ügyének holtpontról való kimozdítását az 1699. január 26-án aláírt Karlócai béke segítette elő. A császár elérkezettnek látta az időt az erdélyi román vallási unió lezárására. Az országgyűlés bezárása után 1699. február 16-án megérkezett I. Lipót ünnepélyes keretek között kiadott I. Diplomája.

Az elfogadott és hivatalosan jóváhagyott Diploma részletesen taglalta az Athanasius püspök által 1698-as zsinaton elfogadott tételket és a román ortodoxoknak a római katolikusokkal történő unióját (Gudor Kund 2008: 297). Bécsben az erdélyi unió ügyét elfogadták és lezártak tekintették (George 1889: 155). Bécs a Gubernium feliratára határozott elutasítással válaszolt 1699. augusztus 26-án (HHSA, Wien. Ungarische Akten Specialia Fasc. 357. Transylvanica separata. Konv. A. 1680-1704: 14). Megerősítette az 1699. február 16-i diplomában (HHSA, Wien. Ungarische Akten Specialia Fasc. 364. Transylvanica separata. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katholischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1698-1754. Diploma Primum. Augustissimi quondam Imperatoris Leopoldi) írt kedvezményeket és felszólította az Erdélyi Guberniumot, (Bod 23–33), hogy azt tartsa tiszteletben és annak tükrében cselekedjen. A császár 1699. szeptember 5-én keltezett és a Gubernium részére megküldött *Puncta Leopoldina* dekrétumban (Szilágyi 1887: 419–420) megfogalmazta az erdélyi római katolikusoknak a panaszait és a közéletben való részvételi igényeit. Kiemelte azt, hogy a jövőben a fontosabb polgári tisztségeket a protestáns vallásúakkal egyenlő arányban kell betölteni katolikusokkal.

I. Lipót 1701. március 19-én kiadta a második Diplomát. A *második Diploma* kiadása a románok uniós törekvéseinek legfontosabb dokumentuma volt. I. Lipót császárkirály által kiadott diploma a görögkatolikus egyház és a román nemzetnek közjogi elismerését készítette elő.

A diploma politikai jelentőségével kapcsolatosan eltérnek a történészek véleményei. Matthias Bernath történész szerint a dokumentum nem érte el célját. Tóth Zoltán történész a vallási unió kulcsának tekintette a diplomát, noha sem a magyar történetírás sem a Habsburg udvar nem említette azt többé (Tóth 1942: 75). A 17. századvégi Habsburg valláspolitikai kérdésekkel foglalkozó Lukács Olga történész ráirányítja a kutatók figyelmét Silviu Dragomir román történész feltevésére, hogy létezhetett egy titkos megegyezés az Udvar és az erdélyi rendek között (Lukács 2003: 822).

3. Összegzés

Trócsányi Zsolt történész szakszerűen rávilágít a tanulmány témájának fontosságára és lényegére, amikor azt állítja, hogy a Habsburg Birodalom számára különösen fontos volt Erdély geo-politikai és gazdasági szempontból. Erdély visszacsatolása a Habsburg Birodalomba csak idő kérdése volt: „*S mit jelent Erdély számára, a fél évszázad politikai történetéből megítélve ez a változás? ...Erdély számára sem az 1690-ben sem később nincs választás, hogy hová tartozzék. Erdély nem csatlakozik ide vagy oda, Erdélyt integrálja egy nálánál katonailag sokkal erősebb birodalom, s nincs olyan erő a nemzetközi politikában, amely a kis ország legalább viszonylagos politikai önállóságát szükségesnek tartaná...*” (Trócsányi 1988: 46).

E témának kutatására a Habsburg-hatalom 17. századvégi vallási berendezkedésének kérdése motivált. A 17. század végi és 18. század eleji erdélyi egyháztörténet iránt különösen érdeklődő és kutatásokat végző történészekre ösztönzőleg hatott az a felismerés, hogy a Habsburg hatalom vallási berendezkedése fontos szerepet játszott a központi hatalom erdélyi megszilárdításában.

Irodalom

Könyvek:

- Cseri M. 1983. *Históriája 1661-1711*. Budapest: Európa.
- Dósa E. 1863. *Az erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana*. Pest
- Gyárfás E. 1926. *Bethlen Miklós kancellár*. Dicsőszentmárton: Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság.
- Gyárfás E. 1925. Az erdélyi románok uniója s a román görög katolikus egyházi szervezet kifejlődése. In: *Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene*. Dicsőszentmárton.
- Dr. Kolosvári S.–Dr. Óvári K. (szerk.) 1900. *Corpus Juris Hungarici 1000-1895. Magyar Törvénytár 1657-1740. évi törvénycikkek*. Budapest: Franklin Társulat.
- Nagy Gy.–Márkus D.–Óvári K.–Csiky K.–Kolosvári S. (szerk.) 1900. *Corpus Juris Hungarici. Erdélyi Törvények. 1540-1848*. Budapest: Franklin Társulat.
- Pirigyi I. 1987. *Uniói törekvések az újkori Magyarországon. Katolikus egyháztörténeti konferencia*. Keszthely.
- Szász K. 1833. *Sylloge...* Claudiopolis.
- Szilágyi S. (szerk.) 1897. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. 1692-1699. XXI*. Budapest.
- Tóth Z. 1942. *A román nemzettudat kialakulása a moldvai és havasaljai krónikairódalomban*. Budapest: Különnyomat a Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyvéből.
- Trócsányi Zs. 1976. *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Trócsányi Zs. 1980. *Erdély központi kormányzata. 1540-1690*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Trócsányi Zs. 1988. *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványai

Zsilinszky M. 1897. *A magyar országgyűlési emlékek vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. IV.* Budapest: Magyarországi Protestáns Egylet.

Tanulmányok:

- Bitay Á. 1935. Recenzió. Bíró Vencel: Altorjai Gróf Apor István és kora című könyvhöz. *Erdélyi Tudósító* Cluj. 464–465.
- Bod P. *A románok uniáltatásáról való rövid história.* Biblioteca Centrala Universitatii din Cluj Napoca, (Bábes-Bolyai Tudományegyetem Központi Egyetemi Könyvtár Kolozsvár) Ms. F. a. 23–33.
- Haus-Hof- und Staatsarchiv*, Wien. *Ungarische Akten Specialia*, Fasc. 357. *Transylvanica separata* Konv. A. 32–37., 44–45. 38–43.
- Haus-, Hof- und Staatsarchiv*. 4/2, Wien. *Ungarische Akten Specialia* Fasc. 364.
- Haus-, Hof- und Staatsarchiv. *Transilvanica separata*. Konv. A. *Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katholischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen* (1659) 1698-1754, 1659-1732. 1680-1704. 1698-1754. 14: 21–22.
- Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. *Ungarische Akten Specialia* Fasc. 364. *Transylvanica separata*. Konv. A. *Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katholischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen*. (1659) 1698-1754. (Diploma Primum. Augustissimi quondam Imperatoris Leopoldi)
- Hevenes Gyűjtemény A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és az ELTE Egyetemi Könyvtárában. *Collectio Hevenesiana* (Ms J 128) (Hevenes Gyűjtemény kézírata) XXIV. Kötet. A 6825/III.
- Lukács O. 2003. Habsburg valláspolitikája Erdélyben a XVII-XVIII. sz. fordulóján. *Hadtörténeti Közlemények* 116(3-4): 822.
- Marton J. 2003. A Gyulafehérvári Unió (1697-1701). *Studia Universitatis Babes-Bolyai. Theologia Catholica Latina* XLVIII(1): 112.
- Moldován G. 1889. Az erdélyi román népvallási unója Rómával. *Ebm* 2: 1151.
- Sipos G. 1997. Egy Bod Péternek tulajdonított történeti munkáról. Némely Erdélyben történt dolgoknak... feljegyzése. *Maedievalia Transilvanica* 1-2: 146.
- Trócsányi Zs.–Miskolczi A. 1992. A fanariótáktól a Hohenzollernekig. In: *Encyclopadia Transylvaniae, Izvoare si studii-Források és tanulmányok*. Budapest: Levéltári anyag.

Idegen nyelvű könyvek:

- Augustin Bunea. 1903. *Discursuri Autonomia Bisericeasca diverse*. Blas. 358.
- Copia Resolutionis Sacrae Ceasarae Regiaequae Majestatis per Dominum Petrum Alvintzi allatae Anno 1693. Sacrae Ceasarae Regiaequae Majestatis, Archiducis Austriae Domini Nostri Clementissimi nomine, Domino Petro Alvintzi, a Dominis Statibus et Ordinibus Transylvaniae ad Aulam Ceasaream misso hisce perbenigne significandum. In: *Historia Diplomatica de Statu Religionis Evangelicae in Hungaria*. Brevissimum Compendium Principatus Transylvanici Historiae ab Anno MDXXVI usque ad Annum MDCCIII. 28.
- George B. 1889. *Parti alese din Istoria Transilvaniei pre doue sute de ani din urma*. Sibiu. W. Krafft. 155.
- Gudor Kund B. 2008. *Istoricul Bod Péter (1712-1769)*. Cluj-Napoca. 297.
- Marionela W. 2002. Ordinul iezuit Unirea bisericeasca a romanilor. *Annales Universitatis Apulensis*. Series Historica. Alba Iulia. VI. 2: 47–54.
- Nicolae Chifar. 2002. Mitropolitul si sinodul Bisericii romanesti din Transilvania in contextul evenimentelor privind Unirea cu Biserica Romei. 1698-1701. *Annales Universitatis Apulensis* VI. 2: 95–103.
- Niles N. 1885. *Symbollae ad illustrandum Historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae St. Stepanus*. Centiponte. 188–190.

- Ovidu Gh. 2002. Iosif di Camillis: un vicar apostolic la portile Transilvaniei. *Annales Iniversitatis Apulensis* VI. 2: 81–94.
- Paul B. 2002. Relatiile politice ale interesului cardinalului Leopold Kollonich fata de romani. *Annales Universitatis Apulensis*. VI. 2: 11–28.
- Rolf K, 1944. In: Ioan Lupas (szerk.): *Anuarul Institutului de Istorie Nationala*. Guvernatorii Transilvaniei 1691-1774. Sibiu: 131–222.